
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Johannes Campanus cseh neolatin költő és a magyar történelem¹

Régóta tudjuk, hogy Zrínyi Miklós, „Sziget Hektora” nem csupán a magyar nemzet történelmi és irodalmi emlékezetében él, hanem része szinte az összes közép-kelet-európai nemzet, illetve ország hagyományának. Mivel a szigeti hős második felesége egy cseh grófnő volt, Eva z Rožmberka, azaz németesen-magyarosan Rosenberg Éva – a menyasszony családjának ősi várában, a dél-csehországi Jindřichův Hradecben (Nova Domus, Neuhaus) egy márványtábla is őrzi ennek a lakodalomnak az emlékét –, ezért házasságával Zrínyi Miklós cseh honosságot is nyert, amelyet természetesen fiai – az első házasságából származó György, a költő Zrínyi nagyapja, illetve a második házasságból származó kisleány, János is, aki azután Csehországban élt és ott is halt meg 1612-ben – és azok leszármazottai is örökölték. Így tehát nem csoda, hogy az egyik legtermékenyebb késő-humanista csehországi latin költő, Johannes Vodnianus Campanus (Jan Kampánus Vodňanský) (1572–1622) egy fiatalkori költeményciklusában a sok törökverő magyar mellett nemcsak a szigeti hős, hanem a szintén törökverő daliává érett idősebb fia, a horvát, magyar és cseh arisztokrataként egyaránt számba vehető Zrínyi György, a költő nagyapjának (1549–1603) emlékét is megörökíti.²

A könyvecske végiglapozása nagyon tanulságos, mert igen nagy részben tartalmaz a magyar történelemre és a magyar-török harcok hő-

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² A szigeti hős életrajzáról vö. VARGA (2016); második házasságáról UO. (174–176); a csehországi esküvőről ld. WAGNER (1877: 162–166); továbbá „SZERÉMI” (1877: 451–453).

seire vonatkozó utalásokat is, amelyeket eddig a szakirodalom nem vett figyelembe. Érdemes tehát röviden áttekintenünk ebből a szempontból is. A latin könyvecske címe *Turcicorum tyrannorum qui inde usque ab Otomanno rebus Turcicis praefuerunt, descriptio* [...] *Ubi res ipsorum gestae, historico ordine, additis in altera ubique annis breviter exponuntur*, magyar fordításban: „Azon török zsarnokok leírása, akik kezdve Oszmántól egészen mostanáig, a török állam élén álltak [...] Ebben röviden elmagyaráztatnak cselekedeteik, mégpedig történeti rendben, dátum szerint.” A könyv Prágában jelent meg, Otthmar-féle betűkkel 1597-ben.³

A költő eredeti cseh családi neve Kumpán volt, ezt latinosította azután Campanusra. Két évvel azután, hogy ezt a török tárgyú költeményét írta, vagyis 1599-ben a prágai egyetemen megszerezte a doktori címet is. Főleg latinul írt, de emellett görögül, csehül és németül is. Nemcsak költő volt, hanem zeneszerző is; utraquista hite miatt a vesztes fehérhegyi csata után a jezsuiták hajsztát indítottak ellene, és ezért kényszerűségből katolizált, majd nemsokára meghalt.⁴ Költészete, benne ez a török császáréletrajz-gyűjtemény egész Európában kedvező fogadtatásra talált, különösen a mű második része, amelyben nem egyszerű eseménytörténetet olvashatunk, hanem a hajdani szultánok – kezdve az elsőtől egészen az éppen akkor uralkodó III. Mohamedig – maguk szólalnak meg, mintegy sírfeliratszerű önjellemzésben foglalják össze cselekedeteiket. (Ez utóbbi igen szórakoztató is lehet: például akad olyan szultán is, II. Szelim, aki azzal dicsekszik, hogy soha életében sem a háború, sem az államügyek nem érdekelték, és kizárólag Venus gyönyöreinek hódolt.)

A törökök európai jelenléte és hódításai, valamint maga a török fenyegetés természetesen hatalmas irodalmi reakciót eredményezett, és ezen röpiratoknak vagy könyveknek a nyelve is a legtöbbször eleinte a

³ Pontos leírását, a ritka könyv lelőhelyeit és a tartalom rövid jellemzését ld. *Enchiridion* (1966: 256–257) – én magam az ebben a listában is szereplő brnói példányt használtam, de azóta szerencsére föltették az internetre is:

<https://www2.uni-mannheim.de/mateo/camena/campanus1/te01.html>.

⁴ Életrajzát és műveinek rövid méltatását ld. HEMELÍK (2012) – a könyv végén függelék található, amely néhány darabot ebből a korai kötetből is közöl latinul és cseh fordításban. – Az utraquisták Fehérhegy utáni sorsáról vö. PAPP (2018).

latin volt.⁵ Külön színt képvisel a sokak által forrásként használt szöveggyűjtemény, amelyet Johannes Leunclavius (Löwenklau) (1541–1594) állított össze, illetve fordított arab, török és perzsa nyelvű forrásokból, és amelyet nagy haszonnal forgatott többek között Zrínyi Miklós is.⁶

Campanus könyvének műfaja, tehát a török vagy más uralkodók genealogikus listája, amelyben vagy róluk szól az író, illetve összeállító, vagy ők maguk szólalnak meg versben vagy prózában, önjellemzéseként vagy ön-sírfeliratként, meglehetősen divatos volt a korban. Legalapossabban a műfaj történetével Marc Laureys bonni neolatinista foglalkozott, aki végső soron a pápalistákra és pápaéletrajz-sorozatokra, illetve az ezeket utánzó, a legkülönbözőbb dinasztiák által szerkesztett és sok-sok fiktív elemeket is tartalmazó királygenealógiákra vezeti vissza mint mintaképekre, amelyekben az egyes királyok vagy hercegek próbálták a saját dinasztiájuk dicsőségét kiemelendő a maguk családjának valódi vagy vélt őseire alkalmazni a máshonnan összeszedett toposzokat, származtak legyen azok akár a hagiográfiából vagy az ókori történelemből. A könyvnyomtatás korától kezdve a legtöbb ilyen dinasztiagenealógia latinul jelenik meg, de vannak nemzeti nyelvű változatok is. Laureys egy dél-németalföldi neolatin költő, Philippus Meyerus a török szultánokról szóló verses portrészorozatát elemzi, amely csak annyiban különbözik – már ami magát a sorozatba való beillesztést illeti – Campanusétól, hogy ő megteszi, nyilván kalifaságuk miatt, az egész társulat, tehát az oszmán szultánok ősének magát a prófétát, Mohamedet.⁷ Feltét-

⁵ Vö. GUTHMÜLLER–KÜHLMANN (2000). A tanulmánykötetből különösen tanulságos számunkra két értekezés: WIEGAND (2000: 177–192), ill. JANKOVICS (2000: 267–274).

⁶ KLANICZAY (1991: 181; 313; 376).

⁷ LAUREYS (2010). Philippus Meyerus könyve (*Mahometi Arabis Pseudoprophetae vita versibus expressa, una cum omnibus Otomannis Turcarum Imperatoribus...*) szintén elérhető az interneten: <https://play.google.com/books/reader?id=ZWNjAAAACAAJ>. Mivel Laureys maga érthető módon nem gyűjtötte ki az egyes közép- vagy kelet-európai keresztény nemzetekre vonatkozó adatokat, ezért itt csak felsorolásszerűen megemlítem, hogy milyen magyar vonatkozásokat találhatunk Meyerus művében: Szerbia meghódítását, a rigómezei csatát, Lázár fejedelem és Murád szultán halálát 1350-nél (40.); I. Bajazidról ugyanitt megtudhatjuk, hogy 1373-ban már Magyarországra is betört fosztogatni; Zsigmond királlyal az 1398. év körüli háborúk leírásánál találkozhatunk Ísa Çelebinél (42.); I. Mehmet az első, aki 1405 után leigazza Oláhországot és Macedóniát, valamint észak felé túllépve a Dunán megtámadja Magyarországot is (42.); a II. Mu-

lenül megérdemli e mű a további vizsgálatot, úgy is mint Campanus művének valószínűleg nemcsak előfutára, hanem mintája is. Ezt azonban csupán az egyes szultánokra vonatkozó adatok részletes összevetésével lehetne bizonyítani vagy cáfolni. Jelenleg ennél könnyebb feladatra vállalkozom, vagyis Campanus művének bőséges magyar vonatkozásainak összegyűjtésére.⁸

1374 után, vagyis I. Bajazid szultán életrajzában fordul elő először a magyar történelmet érintő háború, vagyis a Szerbia elleni török támadás, majd legendássá lett Márk szerb királyfi, azaz Kraljevics Márkó említése után, az 1377. évnél már megtaláljuk az erdélyieket és Zsigmond császárt, akik ellenállnak a töröknek.

[I. A nikápolyi csata és előzményei.]

Parte alia Daci arma movent, his Caesaris alae
Sigmundi [sic!] adglomerant, que postquam numinis iram 1377.
Supplicibus superant votis, densa agmina fundunt
Turcarum, contra Thrax irritatus in arma
Deposcit fortes Dacos, fortesque Croatas, 1383.

rádnak szentelt fejezetben olvashatjuk Hunyadi János hosszas magasztalását mint aki a legkiválóbb és legvitézebb hadvezér volt, valamint Ulászló várnai halálát (43.); II. Mehmetnél olvashatunk arról, Hunyadi hogyan verte vissza a szultánt – aki egyébként nem hitt sem Allahban, sem Jehovában – Nándorfehérvár falai alól (44.); II. Bajazidnál olvashatunk az általa leigázott magyar várakról (45–46.); majd jön II. (Nagy) Szulimán, ahol hosszan olvashatunk Nándorfehérvár bevételéről, majd a végzetes mohácsi csatáról, Lajos haláláról, majd a szultán budai bevonulásáról (48.); az uralkodó Szigetvár alatt bekövetkezett haláláról (51.). A költemény írása idején uralkodó III. Muráddal kapcsolatban pedig bőségesen olvashatunk a szerző által 1591-től számítható tizenöt éves háború első szakaszáról, legelsősorban az elhíresedett sziszeki ostromról és hadicselről, valamint Székesfehérvár visszavételéről 1693-ban (56–57.)

⁸ Szeretném megjegyezni, hogy a Campanus művében ugyancsak bőséges számban található, Bulgáriát illető epizódokat a hazai, azaz bolgár tudományosság már összegyűjtötte, vö. Александър Николов, Трактатът „За произхода на турските тирани” от Йоханес Воднянус Кампанус (Ян Воднянски) (1597 г.) и османското завоевание на Византия и Балканите: https://www.academia.edu/4388553/Johannes_Campanus_Vodnianus; illetve ennek szerzői helyesbítését: Авторска справка за приносите в трудовете на доц. Александър Николов Николов: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/content/download/150290/1085571/version/3/file/Spravka-AlexanderNikolov.pdf>

Qua data porta ruens, multisque in vincla petitis
 Contendit magno ad Bizantia moenia bello 1389.
 Hic ubi sexta illum pugnantem viderat aestas
 Bella Sigismundus Gallis comitatus et Hunnis
 Integrat. haud illi sese Thrax segnius offert,
 Et qua Nicopolis surgit concurritur armis 1395.
 Hinc atque hinc validis, oriturque miserrima caedes
 Christiadum: lis causa mali, lis improba, primas
 Dum sibi nunc Gallus, nunc arduus arrogat Hunnus.⁹

[II. A balkáni harcok, török-magyar-szerb-bolgár háborúk hullámmá-
 sa Zsigmond idejében egészen Galambóc Zsigmond általi bevételéig,
 1392-ig, illetve mindaddig, amíg Zsigmond át nem adja István szerb
 despotának a várat.]

Iam fratris dextra superis concessit ab oris 1401.
 Moses, et Regem qui caeperat ante priorem, 1403.
 Cum mites illi non longo tempore Turcae
 Rursus in arma ruunt, Mahometi Thracia quando 1405.
 Sceptra dat, is Dacos, et quae iuga ferre negabat
 Bulgariam premit: huic Boio comitatus et Hunno,
 Marte Sigismundus Caesar coit, hic ubi victor 1411.
 Turca Columbacijs laetus se moenibus infert.
 Atque hic exultans animis spolijsque superbis 1412.
 Dura tributa ferox Daco imperat, Ioniosque
 Contingit scopulos, primum rate trajicit Istrum.¹⁰

[III. Nándorfehérvár első, sikertelen török ostroma 1440-ben, vala-
 mint Hunyadi ez után következő nagy győzelmei a Balkánon, a hosszú
 hadjárat, majd az esküszegés miatt bekövetkező, Isten büntetéseként
 felfogott várnai vereség és I. Ulászló halála.]

⁹ CAMPANUS (1597: 5–6). Megjegyzendő, hogy mi a nyomtatványnak megfelelő sorok mellett tüntetjük fel a történeti dátumokat, azonban ezek igen nagy csúszással szerepelnek, mintegy húsz évvel előbbre hozva a valóságos eseményeket, legalábbis az első szultánok idejében. Így például az első rigómezei csatát, amely 1389-ben volt, tévesen 1377-re teszi a szerző. Konstantinápoly elfoglalásától, vagyis 1453-tól már helyesek a dátumok. Vö. BENDA (1983: 230–270).

¹⁰ CAMPANUS (1597: 6).

Quatuor, hinc Venetis sua Thessalonica per illum 1438.
 Demitur, et Bellogradum obsidione tenetur,
 (Bulgarus hoc castrum, cum iam diffideret armis
 Bulgariae, castris alijs pro pluribus unum
 Hungarico regi dedit, Hunnis rebus asylon
 Ut foret, et muris hostem seiungeret altis)
 Fulminat hic armis Thrax arduus, ardua contra
 Arx manet inconcussa, velut Marpesia cautes:
 Instant ardentis Hunni, nec saxa nec ullum
 Telorum interea cessat genus: avolat inde
 Rex Geticus belli sortem indignatus acerbam,
 Atque novas acies agit, illum bella minantem
 Hungariae, Hunniades contra se strenuus offert 1439.
 Inque Haemi campis superatum ad foedera cogit. 1440.
 Non tulit hanc pacem praesul Romanus, et arma
 Arma Getis moveamus, ait, dicto ocius omnes
 Prosiluere Patris monitis parere parati. 1444.
 Hic Thrax (ut perhibent) violati foederis ira
 Multa Deos orans oneraverat aethera votis.
 Si Deus es Crucifixe, tuum qui fallere numen,
 Per quod iurarunt, audent, ait, hos age dignis
 Exerce poenis, liceat punire merentes,
 Foedifragumque istis liceat domuisse sub armis.
 Sic fatus: curvum vagina protinus ensem
 Eripiens volat, huic comes omnis Thracia pubes.
 Et qua Varna suas despectat lubrica lymphas.
 Ingentes coeunt acies, haud numine nostro,
 Rex etenim VVladislai cadis, cadit improbus osor
 Foederis, a magno demissum nomen Iulo
 Triste gemens (at tu dictis Romane maneres)
 Foedifragique viri peraratur acynace pectus.
 Hunniades, Thracum per mille sequentia tela
 Surripiens sese fugit ilicet ocior Euro,
 Et montana petit, pedibus timor addidit alas.
 Constitit haec Turcis etiam victoria magno,
 Nec tamen absistunt, cladem iuvat addere cladi,
 Et glomerare manum bello, et concurrere in hostem: 1446.
 Attilidae contra magna nituntur opum vi.
 Quis cladem illius pugnae, quis funera fando

Explicet? hoc natum bello sibi luget ademptum
 Turca, furensque quid hic omnes moriemur inulti?
 Non moriemur, ait: nec multa moratus ovantem
 Hunniadem flammaque Getis ferroque minantem 1448.
 Accurrens fugat, et quinque atro millibus Orco
 Immissis audere suos in praelia cernens
 Cuncta ruit, Scopiam et Sophiam capit, oppida clarae
 Bulgariae, generumque fugat, securus amorum
 Coniugis: hinc pugnas atque invidiosa perosus
 Sceptra subit claustrum, positisque inglorius armis
 Exigit aetatem. Negat illi gaudia pacis
 Filius, ante annos sceptrum, cumque hoste potenti
 Bella gerens, rogat ille patrem succurrat egenis
 Rebus, et effrenes compescat militis ausus.

Audivit senior, dumque aestuat ira, (lupus ceu
 In densa raptor nebula, quam livida ventris
 Exegit caecum rabies, catulique relictis)
 Fertur in arma furens, et dudum impune rebelles
 Ultus caede viros, validis citus imminet Hunnis,
 Tum quoque Scanderbege premi obsidione videbas 1449.
 Ematij Troiam campis, ubi Thrax gravis aevo
 Dira fremens, quod non obsessam vinceret urbem
 Effugientem animam quassans caput exhalavit.¹¹

[IV. A világraszóló nándorfehérvári diadal.]

Hic Mars Vulcanusque fremunt: unde horridus hostis
 Asper acerba tuens Graiae, arduus imminet Albae: 1456.
 Et dum lustrat equo passim loca, dumque minantes
 In coelum muros tentans huc fertur et illuc,
 Huniades [sic!] fulmen belli, fortissimus heros,
 Illum, arci, casus supremaque fata minantem
 Summovet Hungaria: vidisses fata Tyrannum
 Lugentem sua nec quicquam studijsque furentem,
 An sese mucrone ob tantum dedecus ultro

¹¹ CAMPANUS (1597: 7–9). Az esküszegés tematikájához vö. SZENTMÁRTONI SZABÓ (2012: 183–194).

Induat, an medijs iaciat se fluctibus excors?
In Persasne omnes irarum effundat habenas?¹²

[V. A törökök Isza boszniai pasa vezetésével betörnek Horvátországba és Szlavóniába.]

Tum quoque bellaces invadit Thracius Hunnos
Esis, ibi Getica tum millia dena trahuntur
Capta manu: quin Dalmaticis quoque finibus ampla
Praeda agitur, multi praestantes corpore Tauri.¹³

[VI. Mátyás király segítséget nyújt a török ellen Otrantónál; II. Mehmet halála; II. Bajazid trónra kerül; Szkander bég vitésége; Mátyás megostromolja és elfoglalja Szabács várát. Persze olvashatunk Jajcáról és Mátyás más győzelmeiről is. A nagy királyt egyébként külön, sírfeliratnak is beillő sorokban búcsúztatja a költő, ahol nemcsak az ő saját diadalait sorakoztatja föl, hanem összekapcsolja személyiségét atyjának győzelmeivel, és leszögezi, hogy ha nem halt volna meg, a török későbbi győzelmei nem következtek volna be.]

Hinc Hunnum terra sed te petit Appule lympha:	1479.
Mittitur imperium in Scythicum nemorosa Zachynthos,	
Leucadiaeque sinus et Neritus ardua saxis,	
Et vicina mari Calabris in montibus Hydrus.	
Processurus erat, non sivit Rector Olympi	
Ille oras bellis gravidas miseratus et urbes,	
Regnatorem Asiae magnum parva obruit urna	
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.	1482.
Quaeritur hic alius, nec quisquam ex agmine tanto	Baia
Baiazete prior, solo minor ille Parente	zetes 2
Arcet longe Asia fratrem: illis forte diebus	Turca
Hydruntem Alphonsus recipit, Castrottus aviti	rum Rex
Regna soli, satus Huniade Bosnensia regna	9 Im 2
His commotus atrox hostis Nilique Rhodique	1483.
Pacem orat, voti compos Valacho imminet, atque	1484.
Victor sede Getas alibi deturbat avita,	1486.

¹² CAMPANUS (1597: 9–10).

¹³ CAMPANUS (1597: 11).

Et iam parte aliqua tormentis moenia rumpens
 Urbi incumbemat, cum se Germanicus illi
 Obtulit, inque fugam facto agmine vertit Achilles. 1529.¹⁶

[VIII. Pest és Esztergom elfoglalása; ez utóbbi 1543-ban történt. A törökök győzelméhez hozzájárult az a hadicsel, amelynek a várat védelő Francesco Salamanca spanyol és Martino Lascano olasz vezér felült, és amely miatt később börtönbüntetést is szenvedtek.]

Hinc Pestum capiunt, deque altis turribus alti
 Strigonij stultae Salamancae fraude triumphant.¹⁷ 1541.

[IX. Temesvár eleste és Losonczy István sorsa; Szolnok vesztese; Eger sikertelen török ostroma; az első, szintén sikertelenül végződött kísérlet Szigetvár elfoglalására. Végül Schwendi győztes téli csatája Tokajnál.]

At Temeschuarum validis circumsonat armis, 1552.
 Qui Budae praefectus erat: Losontius illum
 Nec quicquam sese contra fert arcis et urbis
 Et Ducis unus erat casus, tres una videbat
 Atra dies nigra mergi caligine victos.

Et iam Zolnocco capto, super Agria bello
 Prima fugit, Budensis eam quoque Marte fatigat
 Bassa, sed incassum. nec sors est laeta tuorum,
 Quos ad Segetum tuleras, Halibassa, laborum:
 Ergo fugis repetisque tuas inglorius oras.
 De hinc redeunt in amicitias et foedera iungunt 1560.
 Bistinius Rex et Latius, multosque per annos
 Christiadae placida laetati pace fuissent.

Ni furiae Eumenides in Martis Iazygas arma 1564.
 Traxissent: illis se Schvendius impiger offert, 1565.

¹⁶ CAMPANUS (1597: 14–15). A szövegrészben emlegetett „német Achilles” nem más, mint Salm Miklós (Niklas von Salm gróf), aki hetvenéves korában hősiiesen visszaverte Szulejmán ostromát.

¹⁷ CAMPANUS (1597: 16).

Et dum saevit hyems, glacie dum stringitur unda
Toccao potitur, seque arcu maximus infert.¹⁸

[X. Várpalota, Tata, Veszprém, végül Szigetvár és Gyula veszedelme. Az utóbbi vár kapitányaként feltüntetett Leresthenius természetesen sajtóhiba vagy rossz forrásra visszamenő névalak, mert Kerecsényi Lászlóról van szó, akit sokáig árulónak tartottak, és csak az utóbbi időben rehabilitálták a történészek, illetve az irodalomban Zalán Tibor drámája is.¹⁹ Szulejmán úgy suhan alá az alvilágba Szigetnél, mintha olvasta volna Vergiliust.]

... quo tempore rursus ad Hunnos
Mars redit, incumbens Palotae, quam extrema timentem,
Nutantemque suis comes Helfenssteinus armis
Liberat: inde Tatae, et vobis Vesprinia [sic!] castra
Subvenit. interea magna se mole movebat
Maximus Aemylius sociosque in bella vocabat:
Conveniunt quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat: sed enim versutior hostis
Sigethum petit, hic telis, hic milite multo
Fulminat incursans, nunc hac, nun [sic!] fervidus illac.
Undique pugnatur, telorumque ingruit imber,
Quam multa in tectis crepitans salit horrida grando.

Nicoleos ubi iam Zerinius haud magis illos
Insultus suffere potest, media insilit arma
Procumbens, pulcramque petit per vulnera mortem,
Arx antiqua, potens armis, remora hostibus ingens
Thracas habet Dominos. Iulae quoque fata requiris?
Illa Leresthenio [sic!] frustra defensa, repente
Insueto dat colla iugo, cum Martius horror
*Indignantem animam reddit Solymannus averno.

*Selimus
2. Turca
rum rex 12
Imp: 5.²⁰

[XI. Zrínyi György tárnokmester vitézsége; Törökkoppány (Somogy megye) és Limbach (Vas megye, magyar nevén Hárspatak, jelenleg Bur-

¹⁸ CAMPANUS (1597: 16–17).

¹⁹ ZALÁN (2013: 76–102).

²⁰ CAMPANUS (1597: 17).

genlandban) ostroma, ahol Zrínyi bajtársai Batthyány Boldizsár és Nádasdy Ferenc voltak.]

Nec minus Hungarica belli furit aestus in ora. 1586.

Ille Croatinis invadit Thracas in agris,

Diversosque ait. hic Bosnae qui scepra tenebat

(Bistonide Bassam patrio cognomine dicunt)

Germanum gemit: unde ferus calida aestuat ira.

Hunni nil, nec eum volventem dira morantur.

Sed Copanum cingunt arcem, ruit illa, fenestram 1587.

Dans magnam, Turcae manibus post terga revinctis

Raptantur, neque praefectum volucris fuga servat.

Hinc magis atque magis dolor et pudor armat in Hunnum

Bistonas. Ergo citi ferro populantur et igne

Obvia, Limpaci qua limpida lymphá susurrat.

Non impune tamen: nec enim Zerinius heros

Oblitus virtutis erat, laudisque paternae:

Ille ubi sera dies, statioque accomoda fraudi

Promittunt praedas, Scythicam, quae cuncta putabat:

Tuta, volans aciem turbat, versaeque phalanges

Reijciunt gladios, et nostris arma ministrant.

Hoc ubi magnanimus Zerinius agmine vidit

Accelerare fugam in sylvas et sidere nocti,

Persequitur multosque necat sub luce maligna.²¹

[XII. Sziszek (horvátul Sisak) híres ostroma, ahol a magyar parancsnok, Miskolczy Miklós (latinul Miccatius) megadást színlelve becsalta a boszniai basa teljes vezérkarát és ágyúkkal lemészároltatta őket a várudvaron.²² A szultán, mint tudjuk, a kortársak szerint ezen háborodott fel annyira, hogy felbontotta a békét, és hadat üzent a német-római császárnak, így kezdődött tehát a magyar hadtörténetben tizenöt éves háborúnak, máshol a Habsburgok hosszú török háborújának hívott korszak. A szövegben szereplő Thressina valószínűleg azonos a görög Théraszia nevű kis szigettel, amely Krétától északra található. Követke-

²¹ CAMPANUS (1597: 20).

²² Vö. BARANYAI DECSI (1982).

zik Veszprém, majd Palota elfoglalása, azután Fülek ostroma; Szinán basa gyalázása.]

Tum quoque Styriacas qua semita ducit ad urbes 1593.

Siseccum petitur: sed ibi Miccatius hostem
 Fortior elidit dux impiger, huc tamen illis
 Non remeare metus. quae tanta amentia vobis
 Lunicolae? belli quae tanta cupido fatigat?
 Victa ne dat fastus Thressina? quid? hoc quoque demens
 Sperasti te Turca dolo subvertere castrum?
 Non facies: haud ille sinit Regnator Olympi.
 Quin morere, et gelidis Siseccum quaere sub undis
 Impastique aderunt qui lambant vulnera pisces,
 Haec te digna manent pro tantis praemia factis:
 Plura ferent socij: nam quos in gurgite vasto
 Non volvent undae, palo Hunnus figet acuto,
 Crudeles alijs arcebunt vincula palmas.

Audit Amurrates fatum ducis, ilicet ergo,
 Ut primum furijs stimulantibus arsit anhelus
 Corde dolor, quassans caput, et iam pacis amicae
 Impatiens, bellum bellum te poscimus, inquit.

Atque illum tales agitantem pectore curas
 Bassa Sinan acuit, quo non crudelior alter
 Christiadum flamma ferroque excindere fines.
 Accedunt lachrymae matris (soror illa Tyranni
 Thracis erat) rapti lugentis funera gnati.
 Illius hic casu evictus vincla omnia rumpit,
 Ad bellumque vocat Latio cum rege gerendum.

Iamque (quid invitis fac quenquam fidere divis?)
 Sisecco potitur: studijs asperrima belli
 Pectora Tevtonidum captam despensa per arcem
 Thrax in frustra secat, Colapique trementia mergit.
 Tum vobis etiam Vesprinia [sic!] castra superba
 Virtute exultans, illabatur: hic ubi creber
 Arietat in muros et duros obice postes.

Limen erat, caecaeque fores: et pervius arcis
 Usus, ea nostri furtim, quando ultima cernunt,
 Tuta petunt, subolens id Thracis odora canis vis
 Arce sub imperium missa, fugientibus instat,

Iamque hos, iamque illos crudeli funere mactat:

Et te faedifragis necquicquam credula Mauris,
 Palata [sic!], Poena fides malefidi perdidit hostis
 Poena tamen Poenum manet. illum respice, contra
 Qui se parte movet nostra fortissimus heros
Tiefembachius, ut contra ruat impiger, illi
 Ut se submittant Fileccia moenia, quaeve
 Praeterea numeris non est comprehendere nostris.

Accipe nunc Thracum insidias, et crimine ab uno
 Disce omnes. ubi victa rapi Fileccia vidit
 Castra Sinan, haesit primum, mox fraude subintrans
 Hungariam, precio Iaurinas occupat arces.

1595.

Quid facis? arma manu potius, celeresque sagittas
 Corripi, parce auro: tenuis nam gloria, si quis
 Arces non adimat sed emat: num talibus olim
 Fraudibus Albani Patres, quibus esse satum te,
 Mentiris, populos magna ditione premebant?
 Non venit in mentem folijs mandata per aevum
 Vivere facta Ducum: de te quoque fraude vel armis
 Viceris, inquirent alij, reprobisque fereris.

Quid loquor? aut ubi sum? quae fundo minantia frustra
 Non mea dicta Sinan placidam demittit in aurem.
 Fallere prima Getis laus est, et vivere raptio:
 At fraudes nescire nefas vel morte piandum.²³

[XIII. Rudolf császár dicsőítése, akinek személye garantálja a nemsokára eljövendő biztos és teljes győzelmet a török felett; majd elérkezünk 1596-hoz, ahol is a hős Mansfeld vissza tudta foglalni Esztergomot. Ez a győzelem a város múltbeli jelentőségénél fogva mintegy garantálja a nemsokára elkövetkező végső keresztény győzelmet, amely – és itt a szerző megint átmegy kissé ókori rómaiba – nemcsak azt jósolja, hogy az egész török társulatot le fogja törölni a föld színéről a német-római császár, hanem azt is, hogy eljut oda, ahová minden nyugati császár vágyakozott Nagy Sándor nyomán, vagyis egészen Líbiáig és Indiáig. Úgy látszik, a derék Vergilius-olvasó Campanus jós is volt, aki nemcsak a zsitvatoroki békét látta előre, hanem az arab tavaszt is... Mindenesetre a

²³ CAMPANUS (1597: 21–23).

végén udvariasan leszúrja saját magát, mintha ő lenne Szinán basa, mert versei természetesen méltatlanok ahhoz a nagy feladathoz, amelyek majd Ausztria nagy győzelmét fogják zengeni. „Ez a harc lesz a végső!”]

At tibi contortos coram qui cernere fratres
 Ausus es, ille DEUS summi Regnator Olympi
 Praemia digna dabit, neque fallax dicar aruspex.
 Ille (vides?) dubium, maior pietate, vel armis
 Caesareus sanguis, sed Caesar et ipse, *Rodolphus*
 Ut tibi Teutonicis alis Latijisque minetur 1596.
 Auxilijs superum? viden hoc mandante moveri
 Divitis Europae late loca? quid? nihil urgent
 Bella *Sigismundi* te principis? et nihil, ipsum
 Quae sequitur, Metanastarum manus inclyta bello
 Ille adeo qui Strigonia te dividit arce
 Dux praestans animi, sanguis *Mansfeldicus*, hosti
 Quae tibi damna daret, nisi tam laudata professum
 Ostendant Hunnis tantum fera fata, nec ultra
 Esse sinant? memoremne alios, quibus ordine longo
 Et rapere et raptas Latio iuvat addere regno
 Strigonias turres veterum munimen avorum?
 Aspice *Vissegradum*, praedatricesque superbi
 Hattvani victas acies, victosque penates:
 Nec quae causa necis multis fuit, *Agria* reddat
 Te tua securum: sunt nobis fortia bello
 Corpora adhuc, sunt et vires, sunt et sua nostris
 Castra, nec illa tuis perierunt cuncta rapinis,
 Credo equidem (caeptis faveat modo Numen amicum)
 Consilia in melius referent et Pannonnes, et qui
 Iam dudum Hungaricis avertunt finibus hostem
 Belidae duri, genus insuperabile bello.
 O mihi tam longae maneat pars ultima vitae
 Cum nostri proceres ultra et Garamantas et Indos
 Te pulso, spolijs redeant orientis onusti.
 Tum mea, deductos tibi [*quae] sine pondere versus
 Musa strepens vomit, atque incondita carmina frustra
 Vociferans studio iam dudum iactat inani,
 In melius numeros referet, magnosque sonabit

Austriadas meliore sono. O illam optime rerum
Iova diem laetis mihi da fulgere quadrigis.

FINIS.²⁴

A kötet második fele (*Altera Otomannicorum principum descriptio in qua ipsi res a se gestas kai ta [sic!] prosopopoeiam [sic!] recensent*) tartalmazza Oszmántól kezdve az írás jelenében uralkodó III. Mehmetig a török uralkodókat, ahol külön-külön feltünteti azt, hogy mettől kezdve viselhették a szultáni, illetve császári címet. Itt ezen főszereplők maguk mondják el önjellemzésüket, mintegy ön-sírfelirat – vagy mint a cím egy-két sajtóhibával görögül jelzi, prosopopoeia – formájában.²⁵ Érdeemes idézni egy pár sort II. Mehmet önéletrajzából, mert hiszen őt verte el Belgrád alól Hunyadi, illetve a számunkra oly végzetes Nagy Szulejmán curriculumának egész szövegét.

MAHOMETES II. REX TURcarum VIII. Imperat: I.

[...]

Visa invicta diu Bisantia moenia caepi,
Moenia semper avis invidiosa meis.
Nec mora, dum regni caput a cervice revulsum est,
Imperium subeunt Dalmata Phryxque meum.
Progredior, magna iuvenum stipante caterva,
Graecaque militibus cingitur ALBA meis.
Efficit Hunniades mihi patrius hostis, ut inde
Pene quater denis millibus orbus eam.²⁶

SOLYMANNUS TURCARUM
Rex XI. Imperat: IIII.

Nec mihi praefer avum Solymanno, nec mihi Patrem
Nec proavos: proavis maior avisque fui.
Hinc tot avis atavisque meis invicta, repente
Graeca meo sese subdidit ALBA iugo.

²⁴ CAMPANUS (1597: 23–25).

²⁵ Erről a retorikai ihletésű irodalmi műfajról és rokonairól vö. BÁNHEGYI (1943).

²⁶ CAMPANUS (1597: 32).

Postque tot eventus, et iniquis concita Divis
 Proelia, Carpathio marmore tuta Rhodus.
 Tu quoque bella puer mihi necquicquam irrita misces
 Heu confise Hunnis Rex LUDOVICE tuis.
 Victus ubi es? tu deinde meis ingentibus armis
 Disce puellae tuas abstinuisse manus.
 Vix abij, cum Sepusius sibi regna Ioannes
 Hunna petens, illuc meque meosque vocat.
 Impetrat, et regnat: mihi ianua laxa volanti est,
 Ergo Getis muros cingo Vienna tuos.
 Tunc assueta meis dudum victoria castris
 Cultoremque suum, notaque signa fugit.
 Quid facerem? feror ad Persas, huc arma moventem
 Cycladas Aegeas obstupuisse ferunt.
 Rex, neque me Aracidum, laetatus es hospite, Thoma
 Nam dederas regnis oppida multa meis.
 Quae premit Euphrates cum Tygride regna, tuosque
 Assyrios nostrum mittis in Imperium.
 Forte obit, Hungariae dedimus cui scepra, meamque
 Et puer et Coniux regia poscit opem.
 His ego, dudum inhians Budae, ne poscite, dixi
 Hungariam: puerum non feret illa Ducem:
 Vos Transylvanis melius regnabitis oris,
 Hic est praesidio Buda tuenda meo.
 Quid faciant? cedunt, seque in meliora reservant:
 Budaque sub nostro milite pressa gemit.
 Huic comes it Granum, nec iam vim sustinet Alba
 Regalis, nostrum fertque subacta iugum.
 Tu quoque de septem quae totum respicis orbem
 Collibus, es Regno Roma petita meo.
 Te mihi deberi furiata mente tonabam,
 Qui Constantini Regia scepra feram.
 Tum quoque cum cecidi, quam millia multa cecidi.
 Experta est vires arx²⁷ Segetina meas.
 Sed pugnas si quis nostras desiderat omnes,
 Plus prope quam fieri res sinit, ille petit,
 Hercule neglecto, mea scribite bella Poëtae:

²⁷ Értelemszerűen javítva, mert a nyomtatott szövegben *ars* áll.

Hercule nam magno plura trophea tuli.
 Adde quod illius pars maxima ficta laborum est:
 Venit in annales fabula nulla meos.
 Sed qui perdoumi Persas, Hunnosque Rhodumque,
 Unam non potui perdomuisse necem.²⁸

Az egyes szultánok szájába adott önjellemzések igen izgalmasak. I. Bajazid például világosan és cinikusan kifejti, hogy a muzulmánoknak, illetve a törököknek a legnagyobb szívességet akkor teszik a keresztények, amikor egymás között veszekednek, így lesz lassan az egész világ török hódoltság. Ez már Magyarországon bebizonyosodott, és igaz ez Boszniára is. Nagy Szulejmán viszont kifejti, hogy legfőbb vágya akkor teljesült, amikor bosszút állt elődje, Mohamed csúfos futásaért Nándorfehérvár elfoglalásakor; II. Lajost éretlen kölyöknek tartja, aki jobb lett volna, ha nőkkel sem foglalkozik, nemhogy csatába merészeljen ereszkedni, a csecsemő János Zsigmondot és mamáját pedig atyai szigorral kergeti Erdélybe. Az alvilágból beszél a költemény fikciója szerint, mint valamennyi szultán, de legalább neki az a vigasztalása lehet, hogy meghalt ugyan Sziget alatt, de magával rántotta a pusztulásba a várat, sok törököt és Zrínyit is.

Emleget természetesen a költő horvát, szlovén, lengyel-kozák és cseh hősokeket is e törökellenes áttekintésben, de ezek is teljességgel azonosulnak a magyar királyok és kapitányok által kitűzött és megvalósított célokkal, és osztoznak kudarcaikban. Ez utóbbit példázza, a moldvai-lengyel-kozák hetman, a török követelésére, a lengyelek által 1578-ban kivégzett Jan Podkowa (ma emlékműve áll Lembergben), győztes katonaként pedig az a cseh Trczka gróf, aki a kassai főkapitány alatt részt vett 1594-ben Hatvan török helyőrségének elűzésében és a város lerombolásában.²⁹

Milyen remény élhetett akkor 1597-ben a 15 éves háború kellős közepén?! A dolgok végkimenetele teljességgel bizonytalannak látszott. A háborút kezdő III. Murád már halott, és már csak a pokolban tud dicsekedni azzal, hogy nevetségesnek tartja, ha őt ellenfelei, mint például

²⁸ CAMPANUS (1597: 35–37).

²⁹ CAMPANUS (1597: 33; 39).

Rudolf császár, zsarnoknak nevezik, mivelhogy nagyon jól tudja, hogy az volt, de erre büszke. Az élő szultán, III. Mohamed pedig boldogan tapasztalja, hogy a keresztény nemzetek viszálykodnak egymással, úgyhogy övé lesz a teljes Duna-völgy.

III. Mohamed reálpolitikus volt. Akárcsak II. Mohamed, aki a költeményben azzal dicsekszik, hogy szerencsére nem hisz semmilyen istenben, viszont a velenceiektől szép pénzen bérbe vette Gentile Bellinit, hogy fessen róla méltó arcképet.

(Annak idején már II. Piusz pápa is panaszkodott a bíborosok előtt, hogy a törökellenes hadjáratra összegyűjtött pénzének egy részét a francia király ellopta, és hadat indított a keresztény szicíliaiak ellen.)

*

Gömöri György egy tanulmányából ismerkedhetünk meg egy jóformán elfelejtett derék német-cseh Hungarusszal, ahogyan az Angliában élő irodalomtörténész nevezte, vagyis a selmeci Petrus Fradeliuszal.³⁰ A költőként, matematikusként, gazdag úrfiak oktatójaként és elsősorban botanikusként jeleskedő Hungarust egyszer egy gyönyörű versben köszöntötte a mi Campanusunk. Ez nem egyéb, mint egy 1618-ban kiadott könyvecske elé írt ajánló vers, természetesen latinul. Fradelius akkor ugyanis kinyomtatott egy összesen négy leveles nyomtatványt, amelyből csak egy példány maradt fenn, és amelynek elején az ő régi barátja, a prágai professzorként akkor is jeleskedő Campanus mint a Magyar Királyság magasztalója tűnik fel. Nem kevesebbet állít ugyanis, mint hogy legalább annyit utazott és kutatott a nagyvilágban a selmeci magyar, azaz Hungarus tudós, mint annak idején Ithaka ura, Odüsszeusz. Azonban neki volt hova hazatérnie, szegény Fradelius viszont azért bolyong folyamatosan, mert hazáját a gaz török nagyobb részét elfoglalta és elpusztította. Ezt a ritka könyvecskét a cseh neolatin kutatások atyamestere, Jan Martínek találta meg és közölte egy latin nyelvű tanulmányában.

Ad auctoris patronos

Dux Ithac(us), plures populos qui viderat, optat
fumum de patriis posse videre focis.

³⁰ GÖMÖRI (2013/1: 95–98).

Tanta virum patriae stimulabat cura videndae,
 ipso quae sterilis iudice et aspra fuit,
 Omnibus ut talem regnis praeponeret unam
 atque urbes reliquas crederet esse nihil.
 Fradelius, gentes varias qui vidit et urbes
 et meruit magnis posse placere viris,
 Hungariam patriam, qua vix fecundior ulla est,
 non elegis gratus praedicet, ornet, amet?
 Sed tamen illius non fumos optat et ignes,
 quos male sub duris viderat illa Getis:
 Lumina pro fumo patriae pulcerrima cernens
 imparibus vates tollit ad astra sonis.
 Quid precer huic animo? Placeat, celebretur, ametur,
 tam bene qui patriae lumina clara canit.³¹

Úgy gondolom, ez a vers is tanúsítja, hogy Campanus nemcsak olvasmányai alapján követte a török-magyar háborúk régmúltját és jelenét, hanem támaszkodhatott nagyon sok Prágában tanuló magyar diák vagy vele együtt a prágai egyetemen tanító Hungarus származású professzor baráti beszámolóira is.³²

Felhasznált irodalom

- BÁNHEGYI 1943 *Kinnamos ethopoiája* (Magyar-görög tanulmányok 23.), kiad. és magyarázta BÁNHEGYI György, Budapest, 1943.
- BARANYAI DECSI 1982 BARANYAI DECSI János *Magyar históriája (1592–1598)*, fordította és bev. Kulcsár P., Budapest, 1982.
- BARLAY 1977 BARLAY Ö. Sz., *Elias Corvinus és magyarországi barátai*, Magyar Könyvszemle, 90/4 (1977), 345–353.

³¹ MARTÍNEK (1990: 52–56), a vers szövegét ld. az 52–53. lapon. Ezenkívül elérhető az interneten is: <https://www.jstor.org/stable/23465497>. Magyarország termékenységének toposzáról vö. IMRE (2003: 159–178).

³² Végül: a cseh humanistáknak a magyar történelem iránti érdeklődésére, sőt szűkebben a magyar-török harcok iránti tanúsított figyelmére szeretnék itt emlékeztetni egy régebben kiadott szöveg említésével; ez nem egyéb, mint egy csehországi születésű, majd hosszú ideig Németországban és Olaszországban tanuló, végül Ausztriában letelepedő humanistának, Elias Corvinusnak (1537–1602) Hunyadi Jánosról írott eposza, ld. CORVINUS (1937). A szerzőről vö. *Enchiridion* (1966: 463–464), továbbá BARLAY (1977: 345–353); LÁNG-TÓTH G. (2009: 107–108); KISS (2017: 279–284).

- BENDA 1983 *Magyarország történeti kronológiája, A kezdetektől 1970-ig, Négy kötetben, I., A kezdetektől 1526-ig*, BENDA K. (főszerk.), Budapest, 1983, 230–270.
- CAMPANUS 1597 *Turcicorum tyrannorum qui inde usque ab Otomanno rebus Turcicis praeferunt descriptio a M. Iohanne CAMPANO &c. Ubi res ipsorum gestae, historico ordine, additis in altera ubique annis, breviter exponuntur*, Pragae, Typis Otthmarians, Anno Domini 1597
- CORVINUS 1937 Elias CORVINUS, *Ioannis Hunniadae res bellicae contra Turcas. Carmen epicum* (BSMRAe: Saeculum XVI), ed. Oscarius Sárkány, Lipsiae, B. G. Teubner, 1937.
- Enchiridion* 1966 *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae – Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, I, A–C, Opus ab Antonio TRUHLÁŘ et Carolo HRDINA inchoatum, Josef HEJNIC et Jan MARTÍNEK continuaverunt*, Pragae, Academia, 1966.
- GÖMÖRI 2013 GÖMÖRI Gy., *Egy német-cseh Hungarus Londonban*, Magyar Könyvszemle, 129/4 (2013) 95–98.
- GUTHMÜLLER–KÜHLMANN 2000 B. GUTHMÜLLER – W. KÜHLMANN (Hrsg.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000.
- HEMELIK 2012 M. HEMELIK, *Jan Campanus Vodňanský, Portrét renesančního básníka* (Iglavia docta, 3), Jihlava, 2012.
- IMRE 2003 IMRE M., *A termékeny Magyarország toposza Szónyi Benjámín latin nyelvű versében*, Könyv és Könyvtár, 25 (2003), 159–178.
- JANKOVICS 2000 J. JANKOVICS, *The Image of the Turks in Hungarian Renaissance Literature*, in: B. Guthmüller – W. Kühlmann (Hrsg.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000, 267–274.
- KISS 2017 KISS F. G., *Elias Corvinus verse Radéczy püspök hárfájáról*, in: Bajáki R. (szerk.), *Lelkiségi és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, Budapest, 2017, 279–284.
- KLANICZAY 1991 *A Bibliotheca Zriniana története és állománya / History and Stock of the Bibliotheca Zriniana* (Zrínyi-könyvtár IV.), írták és összeállították HAUSNER G., KLANICZAY T., KOVÁCS S. I., MONOK I., ORLOVSZKY G., szerk. KLANICZAY T., Budapest, 1991.
- LÁNG–TÓTH G. 2009 LÁNG B. – TÓTH G. P. (szerk.): *A kincskeresés 400 éve Magyarországon: Kézikönyvek és olvasóik*, Budapest, 2009.
- LAUREYS 2010 M. LAUREYS, *History and Poetry in Philippus Meyerus's Humanist Latin Portraits of the Prophet Mohammed and the Ottoman Rulers (1594)*. in: Y. Haskell, J. Feros Ruys (eds.), *Latinity and Alterity in the Early Modern Period*, Tempe, 2010, 273–299.
- MARTÍNEK 1990 J. MARTÍNEK, *De Magistro Campano regni Hungarici laudatore*, Listy filologicke / Folia philologica, 113/1 (1990), 52–56.
- PAPP 2018 PAPP I, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéddek a 17. századi Magyarországon*, Budapest, 2018.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ 2012 SZENTMÁRTONI SZABÓ G., *„Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője*. in: Békés

- E., Tegyey I. (szerk.), *Convivia Pajorin Klára 70. születésnapjára*, Budapest–Debrecen, 2012, 183–194.
- „SZERÉMI” 1877 „SZERÉMI” [= herceg ODESCALCHI Arthur], *Adalék a »Zrínyiek Csehországban« című közleményhez*, *Századok*, 11 (1877), 451–453.
- VARGA 2016 VARGA Sz., *Leónidasz a végvidéken, Zrínyi Miklós (1580–1566)* (Szi-luett, Korszerű történelmi életrajzok), Pécs–Budapest, 2016.
- WAGNER 1877 WAGNER T., *A Zrínyiek Csehországban*, *Századok*, 11 (1877) 162–166.
- WIEGAND 2000 H. WIEGAND, *Neulateinische Türkenkriegsepik des deutschen Kultur-raums im Reformationsjahrhundert*, in: B. Guthmüller – W. Kühlmann (Hrsg.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen, 2000, 177–192.
- ZALÁN 2013 ZALÁN T., *A fáklya kialszik: történelmi dráma*, *Bárka*, 21/5 (2013), 76–102.